

հետևանքի, այս է՝ այդ պեղումները հաստացեցին այն թէօրիան, որ նա վաշուց մշակում էր համեմատական լեզուագիտութեան վերաբերեալ իր այլ գիտնական աշխատութիւնների միջոցով՝ հայ-վրացական կուլտուրական յարաբերութիւնների և փոխադարձ ազգեցութիւնների մասին։ Ինչպէս գիտենք, պրօֆ. Մարըի ուսումնասիրութիւնները ցոյց են տալիս, որ հայկական արտարապետութեամբ, ոչ ազգական կուլտուրան, լեզուն և գրականութիւնը մեծ ազդեցութիւն է ունեցել վրաց լեզուի, գրականութեան և կուլտուրայի վրա։ Եւ ահա Անիսում կատարված պեղումները, ուրանք երկան բերին հայկական ճարտարապետութեամբ, ոչ ազգական կուլտուրամբ, այլ միայն գիտութեան զուտ շահերով։ Դիտութիւնը ցոյց է տալիս, որ մեր նախնիքը Ս. Գիրքը թարգմանել են հայերէն ապորական բնագրից. այդտեղ աշխիչ վերաբերական բան չը կայ հայերի համար. նոյնպէս ոչինչ վերաբերական բան չը կայ վրացիների համար։ Կատարված չափանիկ է, որ պրօֆ. Մարը զեկավարված է ոչ հայասիրութեամբ, ոչ վրացականութիւնը այլ միայն գիտութեան զուտ շահերով։ Դիտութիւնը ցոյց է տալիս, որ վրացիները Ս. Գիրքը թարգմանել են հայկական բնագրից. այդտեղ աշխիչ վերաբերական բան չը կամ նրանց ճարտարապետութիւնը ազդեցի է հայկականից։ Պրօֆ. Մարը կատարած պեղումները և գիտութիւնը նաև անօթների, զարդերի գիւտը եկան ցոյց տալու, օրինակ, որ Բագրատուննեաց թագաւորները՝ հայկական թագի փոխարքէն կրում էին արարական չալմա և ասլարօշ. այս փաստը թող վիրաւորական լինի նայնիսկ մեր ազգային ինքնասիրութեան համար, բայց գիտութեան շահը գերազան է ամեն բանից։ Անիի ապսգայ պեղումները կարող են ուրիշ շատ նոր յայտնագործութիւններ անել, որոնք գուցէ և վերաբերական լինեն մեր ազգային ինքնասիրութեան համար, բայց գիտութեան ճշմարտութիւնը ամեններն չէ կարող ի նկատի ունենալ այս և այն ազգային զգացումը կամ շահը։

Ա. Բողջ 20—25 տարի գիտութեամբ ըզբաղվելով պրօֆ. Մարը եկել է այն եղբակացութեան, որ հայկական կուլտուրան, լեզուն և գրականութիւնը որոշ ազդեցութիւն են ունեցել վրաց քաղաքակրթութեան, լեզուի և գրականութեան վրա Անիում կատարած իր պեղումներն ևս նոր ապացոյցներ են հայթայթել նրան։ Բայց ահա յանկարծ, անցեալ տարի, մի հայ լրագիր գուրս է գալիս և պղուրում հայ հասարակութեան միտքը, ասելով թէ պրօֆ. Մարը աշխատում է այժմ ապացուցանել, որ Անին հայկական ոչինչ չէ ունեցել, որ նրա կուլտուրան ամբողջովին վրացական է եղել և, հետեւաբար, հայերը ստեղծագործական ոչ մի լնդունակութիւն չեն ունեցել և այն։ Եթէ, արդարև, պրօֆ. Մարը այդպիսի մի նոր թէօրիա քարոզած լինէր, այն ժամանակ կարելի էր առարկել, վիճել, հերքել, բայց ինդիքն այն է, որ նա այդպիսի մըտքեր երբէք չէ յայտնել, հետեւաբար, հայ լրագրի (ընթերցադն, անշուշտ, կը համար նայ, որ դա յայտնի թայֆայական լրագիրն է, որի անունը, ամենայն իրաւամբ, և Մշակը գտարել է իր էջերից) գրածը լոկ և կատարեալ զրպարաւութիւն է, իսկ այդպիսի գծուծ զրպարաւութիւն նոյնիսկ թայֆայական թերթը չը պէտք է թոյլ տար իրան գրել մի անձի վերաբերմամբ, որի գիտնական արժանիքը և հայոց պատմութեան մատուցած ժառայութիւնները անգնահատելի են։ Սակայն, մի՞թէ թայֆայական թերթերի համար զյութիւն ունեն ճշմարտութեան մեռնեմ...
— Մի վախենար, Անդրէյ եղբայր, — յուշ սպազում էին նրան միւս երկու ընկերները, — մինչև մեր գլուխները թոցնեն նրանք, նրանց կեզառ գլուխներից շատերը կը նկնին։
Եւ նրանք սեղանը քաշեցին սենեակի մէկ անգ, շաւու տուին աախտակները դէպի պատուհանը։
— Մեզ հերիք է այս մէկ լուսամուտն էլ, իսկ այս միւսը կը փակնչք տախտակավ, որպէս զի պաշտպանենք երեխային հրաշէկ գնդակներից։
Անդրէյը ուզում էր ինչոր բան ասել, բայց իսկոյն լոեց, ուշադրութեամբ ականջ գնելով։
— Գալիս են ունգարները։
Եւ նա հրացանի վրա դրեց մատը պատրաստվելով արձակելու Մօտիկից կատաղաբար արշաւեցին մի խումբ հուսարներ՝ գլուխներն անգամ չը թեքելով դէպի այդ տան կողմը, «Այստեղ մինք անելու բան չունենք», մտածեցին նրանք իրանց մտքում... Բայց որստաց Անդրէյի հրացանը և մէկը զինուորների խմբի վերջին շարքերից՝ ընկաւ գնդակահարք գնդակի ձայնից հեծեաները կանգ առան նրանց մօտեցան մի քանի հետեւակ զինուորներ, նրանք նոյնպէս այդ ամայի տեղում չէին սպասում դիմագրութեան։ Զինուորները դէս ու դէն ցրվեցին և ցանկապատի ետևից սկսեցին դիտել Անդրէյը տունը։ Հրացանաձգութիւնը շարունակվում էր, սակայն զինուորները չէին համարձակվում գործել առանց իրանց պետի հրամանի։ Այդ նոյն միջոցին մօտեցաւ

Թիւն, պատմութիւն, մարդկային արժանիք, սպասարկութիւնը շահ և այսու Այդ անտարդ սպասարկութիւնը, իբրև զնուուն սողուկարով, տառածելից գողովը մէջ և ստեղծեց մի թիւնուրտ, որից պրօֆ. Մարրը ամենայն իրաւունքով կարող էր զգվել: Բայց գուռաթիւն Աստուծոյ, որ հայ հասարակութեան ողջամիտ և լուսամիտ ստուար մասը ուսնապէս զգուանքով վերաբերվեց ստամութերթի գրպարտութիւններին և ցաւեց անկեղծօրէն, որ, չնորհիւ այդ գրպարտութիւնները, մանաւանդ որ այժմ աշողութեամբ զսակվեցին նրա ջանքերը՝ հնագիտական հնատիտուտ ունենալու մասին Անիում. Ծիշտ է, հայ հասարակութիւնը գետ է, որ յարգելի պրօֆէսորը լը վերսկսի եկաղ տարի իր աշխատութիւնները, մանաւանդ որ այժմ աշողութեամբ զսակվեցին նրա ջանքերը՝ հնագիտական հնատիտուտ ունենալու մասին Անիում. Ծիշտ է, նրա սկսած գործը այս տարի շարունակեց երիտասարդների մի կումբ, ղեկավարութեամբ նրա աշակերտ Նշանարբէգ Լոռու-Քայանթարեանի, բայց անկասկած է, որ պրօֆ. Մարրը պէտք է շարունակէ և աւարտէ իր սկսած մեծ գործը, յանուն գիտութեան նուիրական շահերի իսկ հայ հասարակութիւնն ևս, առանց ուշադրութիւն դարձնելու թայփայական մերթի ստայած աւարտէ իր աշխատութիւնները և ստայած անգամ Անի էի զնացել և տիսել էի զիխաւոր աւերակները. այս անգամ ինձ հարկաւոր էր տիսել յատկապէս պրօֆ. Մարրի կատարած պիզումները, իսկ դիկտ. Տաղաւարեանը, որ առաջին անգամն էր այցելում, կամեցա, բնականաբար, տեսնել բոլոր հնութիւնները և աւերակները: Այս հանգամանքը, այսինքն այն, որ ես և որդիս այցելեցինք միայն պիզումները, մինոր առիթ է տուել թայփայական թերթի ստամութիւններից մէկին գրելու թէ Հ. Առաքելեանը եկաւ Անի և փայտանակ այցելելու հնութիւնները՝ գնաց հանգատացաւ վահանիօր սենեակում: Այն ինչ, որ պէտք էր ինձ տեսնելու, ես այցելեցի և տեսայ. մնացածն այն անգամանքը նոյն իսկ իմ հակառակուրդներին առիթ է տալիս նորանոր ստայած լուրեր թխելու իմ մասին: Թէ ինչ զիրաւորական բան է պարունակում ուսանող բառը, որ ինքն պ. Լոռու-Քայանթարեանը միջակա այցից այդպիսի յիմարութիւնների վրա:

Հ. Առաքելեան

ԳիՒՂԱԿԱՆ ՑԱԽԵՐԻՑ

Կարսի շըջանի գիւղերում հողի պակասութիւնը շատ գիւղեր կան, որ պետական դպրոցներ ունեն. բայց դրանցից քչերն են, որ կամոնաւոր դպրոցի շնորհ ունեն ունեն. Թերնա, Զերմալի, Ղանի գիւղ և այլ գիւղերում ուսուցիչները դաս են պարապում անկանոն շնորհը մէջ, անմաքուր սենեակում: Այս գիւղերում այս անգամանքը նոյն իսկ իմ հակառակուրդներին առիթ է տալիս նորանոր ստայած լուրեր թխելու իմ մասին: Թէ ինչ զիրաւորական բան է պարունակում ուսանող բառը, որ ինքն պ. Լոռու-Քայանթարեանը միջակա այցից այդպիսի յիմարութիւնների վրա:

Հ. Առաքելեան

Կարսի շըջանի գիւղերում հողի պակասութիւնը շատ գիւղեր կան, որ պետական դպրոցներ ունեն. բայց դրանցից քչերն են, որ կամոնաւոր դպրոցի շնորհ ունեն ունեն. Թերնա, Զերմալի, Ղանի գիւղ և այլ գիւղերում ուսուցիչները դաս են պարապում անկանոն շնորհը մէջ, անմաքուր սենեակում: Այս գիւղերում այս անգամանքը նոյն իսկ իմ հակառակուրդներին առիթ է տալիս նորանոր ստայած լուրեր թխելու իմ մասին:

Որոտաց գնդակը, օրօրոցի միջից լսվեց հառաջանք... Զօրապետը, որի սրտում մարդասիրութեան զգացմանք գեռ ևս մեռմ էր մի քիչ, ներս վազեց: Տխուր տեսարան բացվեց նրա առաջ, հայրը փշրված զանգով ընկած էր մեռած, իսկ երեխան արիւնաշաղախ, գունատ, իր խոշոր կապուտակ աշքերով նայում էր մարդասպանին... Զօրապետը բարձրացրեց երեխային, նայեց նրա վերքը, կապեց թաշկինակով և դուրս տարա նրան, իսկ գաղանացած զինուրները հրդեհեցին տունը:

նակվում, սեպտ. ամիսը հողագործի համար խիստ աշխատանքի ժամանակը լինելով դպրոց չը կայ. գարունքն էլ եթէ շուտ երացում, մարտին աշակերտների մեծ մասը աշխատանքի է գնում և հինգ ամսվայ ընթացքում իր սովորածը եօթ ամսվայ ընթացքում մոռանում է...
Նկատելի է, որ ուսուցիչների և ժողովրդի միջն սերտ յարաբերական կազ չեկայ. ժողովուրդը տաք ոչ սրտագին վերաբերմունք չունի իր ուսուցչի նկատմամբ նրան քաջալերել չէ իմանում. և այսպէս ուսուցիչը ու համայնք միմենց հետ ապրում են, բայց միմեանց երբեք չեն ճանաչում: Ուսուցիչներն էլ երբեմն անբարեխիղն են լինում. նրանք ճշգապահ են մի քանի ազգերի եկեղեցական տօները պահելու մէջ... և ամսի քանին վարձ ստանալու համար երկու օր առաջ քաղաք գնալու, որ հերթի կորցրած չը լինեն փող ստանալու, որպէս զի իրանց պարագերը տան և կարողանան ապրել... Այդպիսի ուսուցիչն այլ ևս ինչպէս կարող է հասարակական ցաւերով հետաքրքրվել, չը նայած որ նրան լաւ ծանօթ են գիւղացու տնտեսական դառն պայմանները, նրա շահագործումը, վարակիչ հրանդութիւններին առաջ գոյց տալիս, բայց այժմ իրանք են կազմութ գիւղական խանութպանների դասակարգը և երբեմն իրանց գրչով խարսխանած վաշխառուների գերի մէջն են մտել գիւղացուն աւելի նրբօրէն շահագործելու վարժութիւն ստացած...
Եթէ մի քիչ աչքի ընկնող փողատէր կամեցել է տանելի տոկոսով փող բաց թողնել, գիւղացու նիւթական և բարյական հանգամանքը թոյլ չեն տուել նրան պարտածանաչ լինելու. փողատէրը ստիպված է քաշվել, տեղը տալով խանութպաններին, մանք փողատէրերին (այրի կիներ օգտի համար իր եղն ու կավը կամսխիկ փուանողները, և գիւղացու վրա սարսափ ազդուարիներ...)։
Գիւղացիք՝ առանց բացառութեան՝ իրանց բոլոր պէտքերը մեծ մասամբ վերցնում են ապառիկ՝ քաղաքի կամ գիւղի խանութպաններից, իսկ կանխիկ փողի համար դիմում են մանը փողատէրերին:
Մէկը վերցնում է 20 ր. վեց ամիս ժամանակով (հարկը վճարելու համար)՝ տոկոսի տեղը իր արտում ցանում է 5 կոտ ցարեն, հնառում է, կալում է, բերքը ջրաղատանելով՝ ալիւր ու կորկուտ անում և յանձնում փողատէրին:
Եւ այսպէս՝ վեց ամսվայ ընթացքում 2 թուրլու տոկոսը 45 ր. տուեց գիւղացին...
Մի այլ շինական 15 ր. էր վերցրել, որ պէսզի իր նորահարսին նոր վերնազգին (ջուպալա) շինի: Առած փողը չորս տարվա ընթացքում չը կարող ացաւ հասուցանել տոկոսի տեղը շարունակ ցանք էր անում այնպէս օր՝ 15 թուրլու համար գիւղացի 200 ր. տոկոս էր տուել փողատէրին:
Երրորդ՝ ոչ գիւղի բնակիչ մի կտրիճ 5 ր. տուել էր մի գիւղացու՝ տարիներով նրանքսի արդիանքը իրան սեփականելով Գիւղացուն եթէ մասն արդեօք ինորակ ունի. կեղտոտ է, մրսա՞ծ է, չը բուն նող է (շինական կայ, որ այդ սերմը տանում է իր արտը և ինքը լծկան չունենալու փողով ցանել է տալիս իր նասկիկն պարտքերի տոկոսի փոխարքն): Եթէ հունձքը երաշտից, կարկուտից, ֆանգից ու ցրտից ազատվում էլ է, կալոցին գանազան գոյն պարտապահանջներ հաւաքվելով գիւղացու վախտ հացաշեղի գլխին՝ բաժին-բաժին ենակելու. սրտի կսկծից գիւղացին յանձնում է հակառակ դերի մէջ. խարեւի խարդախել, ուրանալ, անիծել ու աղաչել դանում են սովորական միջոցներ... Իսումից որ վախենում է կամ կրկին ակնկալութիւն ունի, նրան մասնաւոր բաւարարութիւն է տալիս՝ մասնով նոյն ծան պարտքերի տակ տնքալիս:
Այս պայմաններում գիւղացուն այդ գրութիւնից ազատելու փորձերն ու ջանքեր անցնում են ի զուր: Գիւղացուն փրկելու պատակով նախ ձեռք երկարեց գիւղացի բանկը. բայց նա աւելի շուտ բռնեց խանութպանի ու մանը փողատէրերի ձեռքից... քան գիւղացու նրանք, ունենալու աւելի մեծ կրեղիտ, ձեռք բերին աւելի մեծիջոցներ Դրանով հարաւարութիւն ունեցած գնուվ գնելու գիւղացին՝ չունենալով մեծ կրեղիտ՝ բանկից ստանում մի չնչին գումար, որ իր կարիքի հետ համեմատած շատ անշան է և բարորովին հեռու բաւարարութիւն տալու միջոցից. այդումարը իսկոյն ձեռքի մէջ հալվում-գնուէ, ու էլի մասն ձեռնունայն, այս անգամ առուն յուսահատ... ստիպամած է լինում կա

փլվել և առաջ բերել մարդկային գոհերը՝
Զը կան արտաքնոցները Տօնի օրը տիրում
է սարսափելի գարշահոտութիւնն Նեղքին
պակասութիւններ էլ շատ կան:

Եկեղեցին այս ողբալի դրութիւնից ա-
զատելու համար՝ անհրաժեշտ է, որ սինօթի
հրամանները տարածվեն Նախօմիարիի ե-
կեղեցու վրա, հրամայելով որ հոգաբար-
ձութիւնը տանի դպրոցի համար եկամուտի
միայն կեսը, իսկ միւս կեսը գործադրել
եկեղեցու և շինութիւնների վերանորոգու-
թեան համար: Եւ որովհետեւ հայոց դպրոցի
հոգաբարձութիւնները ամենավիճ ուշադրու-
թիւն չեն գարձրել եկեղեցու վրա, անհրա-
ժեշտ է, որ ընտրվի երեցիու Սղնախից
կամ Նախօմիարիի յարակից գիւղերից և
նրան յանձնվի եկեղեցու անտեսական կա-
ռավարութիւնը:

N. N.

Միասնական գործութեալուրիւն

Մեծ-Ղարաբիլիսա, 7 օգոստոսի

Հունձը սկսվել է: Հեռութից դաշտերում
գեղին են առաջին հասած ու չորացած ար-
տերը: Գիրւղական բոլոր աշխատաւոր ոյժե-
րը, մկան 7—60 տարեկանը, դաւրս են եկեր
հանդեր և մեծ եռանդով աշխատում են
բնութեան շնորհած բարիքի գոնիչ մի մասը
ժամանակին հաւաքել:

Տեղիս հովեկների մի բանիմաց շրջանում
մի գեղեցիկ մերք էր ծագել. Վարապ ու
սարապ նստելու փոխարէն միացեալ ոյ-
ժով գնալ դաշտ և օգնել գիւղացի եղբօ-
րը... Ասվել, խօսել և որոշվել էր, բայց
մինչև օրս ոչ մի գործնական քայլ:

Ելի շատ ապրեն մեր բազմատանջ և սեղմ
Մակարները: Զը նայած որ մեր գիւղացիւ-
թեան մէջ փոխադարձ օգնութեան փրկա-
րար գաղաքարը գեռ ևս անզարգացած ու
բնագդային է, բայց և այնպէս ներկայ-
ժանը մօմենտին դարձեալ անփոխարիների
գեր ու նշանակութիւն ունի... Հիացած գիւ-
տում ես, թէ ինչպէս 5, 6, 8 և նոյնիսկ
10 գիւղական ընտանիքի աշխատաւոր ան-
գամները համախմբված ոյժերով մէկի խո-
տերն են հաւաքել, միւսի արտերը հնձել
երբորդի կալը կալել... Առա թէ ինչու է
ասված՝ գիւղը որ կանգնի, գերան կ-
կտորից:

Մ.

Խաբրիկենց Գիւղագարակից

Գիւղագարակ, 11 օգոստոսի

Երէկ պատարագից յետոյ եկեղեցում մազ-
թանք կատարվեց Կայսրի արեշտութեան
և ուստական զէնքի աշողութեան համար:

Հացահատիկների հունձը կուռում վերջա-
ցաւ. գարու և աշնանացանի բերքը բաւա-
րար կարելի է համարել, բայց գարնանա-
ցանը շատ նուազ է՝ անձրևային եղանակ-
ների պատճառով:

Գարու պուդը ծախվում է 1 լ. 20 կոպ.,
նոյն համեմատութեամբ թանգացել են և
միւս կենսական մթերքները:

Երրորդ օրն է, որ համատարած թուխպը,
մշուշը պատել է սար ու դաշտ և խափանել
կալումն է կատարեալ:

Երէկ հաշտարար դատաւորի ներկայու-
թեամբ կազմվեց 2 համախօսական: Առաջին
համախօսականով՝ պատերազմի դաշտը գնա-
ցածների անպաշտպան ընտանիքներին պե-
տական նպաստ յատկացնելու համար հոգա-
բարձուներ ընտրվեց. Երկրորդով՝ գիւղացիք
պարտաւորվեցին վերոյիշեալ ընտանիքների
դաշտային աշխատանքները կատարել, որ-
քան ժամանակ որ կարիք զգացվի նման
համայնական օգնութեան:

Առանց համախօսականի էլ, արդէն գիւ-
ղացիք խմբերով սիրայօժար գնում էին
և չը հնձված արտերը հնձում:

Ռ. Խոկէնդէրեան

ՎՈԼԳՈՅԻ ԱՓԵՐԻՑ

Վ

Ինչպէս Նիժնի-Նօվգորոդը, նոյնպէս և
Վոլգայի վրա գտնվող միւս բալոր քաղաք-
ները պատկանում են Աստրախանի թեմին.
այդ պատճառով էլ տասնեակ տարիներ է,
որ ամեն տարի տօնավաճառի ժամանակ
նշանակվում է թեմակալ առաջնորդի կող-
մից հայ քահանայ՝ Աստրախանից եկած
հայերի հօգնոր պէտքերը կատարելու հա-
մար և իրեկ ժամասաց այստեղի եկեղե-
ցում:

Առանց այս ժամանականի միւս քաղաքած
քահանան այցելում էր նաև Վոլգայի միւս
քաղաքների հայերին՝ Ցարիցինի, Սար-
տովի, Սամարայի և Կազանի, բայց այժմ
քանի որ Ցարիցինը ունի իր սեփական ե-
կեղեցին և քահանան, ռւստի և նրա հովու-
թեան են ենթարկվում այդ քաղաքների
փոքրիկ գաղութները, բացի Կազանից, ո-
րին այցելում է տօնավաճառ գնացող քա-
հանան:

Տօնավաճառի հայոց եկեղեցին ունի հա-
մարեա 100 տարվայ գոյութիւն. 1917 թ.
լրանում է տօնավաճառի 100-ամեակը այն
օրից, երբ նա Մակարեկվա կոչված գիւ-
ղեց տեղափոխվեց իր այժմեան տեղը. ահա
էնց այդ ժամանականերից է մօտաւորապէս
և հայոց եկեղեցու գոյութիւնը: Ալէքսանդր Ա-
կայսը կամենալով նաև կապել խոշոր հայ
և թուլք վաճառուականներին տօնավաճառի
հետ՝ շնորհ է տալիս հայոց եկեղեցին և
թուրքերի մզկիթը:

Եկեղեցում կան այդ ժամանականերից
տառիկանի և մասունակ ու ուշադրու-

